

HLEDÁNÍ ČESKÉ RADIKÁLNÍ DEMOKRACIE. KAREL KOSÍK A FILOZOFIE (ČESKÝCH) DĚJIN¹

Kristina Andělová, Jan Mareš

In the Search of Radical Czech Democracy.

Karel Kosík and the Philosophy of (Czech) History

This paper investigates the conceptualization of the philosophy of (Czech) history in the early work of Czech philosopher Karel Kosík. Although Kosík's historical narrative has later been interpreted predominantly as forming the very opposite of Zdeněk Nejedlý's notions, authors show that Kosík's texts from the 1950s were strongly influenced by Nejedlý's interpretation of Czech progressive traditions and in a dialogical way represented a serious attempt to rethink Nejedlý's views. Indeed, Kosík's main historical synthesis *Czech Radical Democracy* (1958) was the result of such an endeavour and to certain extent anticipated his revisionist period which was soon to come. In this book, Kosík revised his Marxist methodology towards a consistent application of a historical materialism and abandoned the effort to present a coherent philosophy of Czech history as Nejedlý did.

Secondly, the authors explain why Kosík's interest in revolutionary democrats may have been perceived by his contemporaries as innovative. The origins of the notion 'radical democracy' or 'radical democrats' can be traced all the way back to the revolutionary events of 1848. Second part of the text describes how the notion of radical democracy gradually established itself in the Czech historical discourse and how it became the subject of various controversies. Kosík is thus presented here not as a creator or pioneer of this concept but rather as someone whose work reflected many previous interpretations, especially those produced during interwar period. What is new in Kosík's attitude is his attempt to present Czech radical democracy as a coherent political stream with its own historical logic.

1 Tato studie vznikla v rámci vnitřního grantu VG 002 *Kosíkův koncept radikální demokracie a česká historiografie 20. století* řešeného na Filozofické fakultě UK v roce 2013. Autoři by rádi poděkovali prof. Milanu Hlavačkovi, Ph.D., Janu Randákoví, Ph.D., a Barboře Matiašové za rady, věcné připomínky, vstřícnost a podporu. Nemalý dík rovněž náleží dvěma recenzentům.

Keywords: Philosophy of Czech History, Intellectual History, Marxist Revisionism

Kristina Andělová (1987), is a PhD student at the Institute of Czech History of the Faculty of Arts of the Charles University, kristina.andelova@gmail.com

Jan Mareš (1987), is a PhD student at the Institute of Czech History of the Faculty of Arts of the Charles University, janek.mares@seznam.cz

O českých moderních dějinách se říká, že jejich osudové momenty jsou traktovány osmičkami.² Léta končící číslicí osmačtyřicet v tomto výkladu figurují jako symboly zvratu ve společenských pořádcích českých moderních dějin. Následující desetiletí, ať již v 19. či ve 20. století, shodně reprezentuje dobu reakce, útlaku a utrpení. Po „jaru národů“ tak přišel ke slovu „bachovský absolutismus“, který máme ve zvyku – i přes výraznou liberalizaci hospodářství – vnímat skrze dobovou stylizaci aktérů a hovořit o něm jako o době „zaživa pohřbených“, vyznačující se potlačením veřejného života, která však v konečném důsledku byla jen intermezzem v procesu národní emancipace. „Vítězný únor“ zase instaloval stalinistický režim, který byl nucen pro etablování státní socialistické diktatury v rámci již „očistěného“ národního společenství hledat svou historickou legitimitu.

Na intelektuální scéně Československa druhé poloviny 50. let 20. století lze proto sledovat i souboj o výklad moderních českých dějin, spojený se soubojem na poli marxistické teorie, spojovaný obvykle s revizionistickými tendencemi.³ Tato studie se zaměří pouze na pokus Karla Kosíka reinterpretovat české dějiny

2 K tomu blíže JAN RANDÁK, *Symbolické osmičky: role českých osmiček a jejich demokratický příběh*, Dějiny a současnost 2008, č. 8, s. 14–17; TÝŽ, *Osudové osmičky: historická fakta, jejich smysl a identito-tvorný význam?*, in. České, slovenské a československé dějiny 20. století: osudové osmičky v našich dějinách, (edd.) Jan Mervart, Jiří Štěpán, Ústí nad Orlicí 2008, s. 21–31.

3 K revizionismu ve středoevropském prostoru srov. MICHAL KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, Praha 2009. K definici revizionismu s. 43–49. Na tomto místě je třeba ještě podotknout, že revizionismus byl vládnoucí stranickou garniturou považován za „nejnebezpečnější formu ideologické diverze“, proto se revizionistické myšlení nevyznačovalo nutně formou kolektivní identity či myšlenkovou spřízněností, nýbrž společnou funkcí „v dobovém politickém diskurzu, nebo rozhodnutím stranického vedení, že ten či onen směr rozvíjení marxismu ohrožuje soudržnost marxismu-leninismu jako doktríny politického jednání, či dokonce monopol jeho politického vládnutí“, s. 46. Pojem revizionismus zde tedy označuje perspektivu držitelů politické moci, nikoli však nutně sebeidentifikaci jednotlivých autorů.

19. století a jeho koncept české radikální demokracie jako významného dějinného činitele. V prvním kroku nejdříve načrtne vývoj marxistického uvažování o národní problematice, a zasadíme tak Kosíkovo myšlení do širšího myšlenkového kontextu. Následně se zaměříme na Kosíkovy texty věnující se radikální demokracii a národním tradicím, publikované v dekadě od konce 40. let 20. století. Pokusíme se zodpovědět otázku, jakou povahu měla tato revize a jaké místo zaujímala v Kosíkově badatelském zaujetí tímto tématem. Proto, abychom mohli určit, v jakém vztahu byla tato Kosíkova tvorba k dějinně filozofickým sporům, shrnovaným obvykle do komplexu zvaného „spor o smysl českých dějin“, v druhé části představíme stručné dějiny pojmu (české) radikální demokracie. Řečeno jinými slovy, budeme se ptát, z čeho Karel Kosík ve své konceptualizaci české radikální demokracie vycházel, na co navazoval a co tvořilo jeho vklad. Lze o Karlu Kosíkovi hovořit jako o „tvůrci“ konceptu české radikální demokracie?

Marxismus a národní otázka

Propojení národních dějin a marxistických teoretických východisek se po druhé světové válce stalo dominantním trendem historického psaní celého východního bloku. Pochopitelně to ale nebyl fenomén, jenž by se v „národních historiích“ objevil zcela nově. Napětí mezi marxismem a nacionalismem má dlouhou historii, která se píše již od samých počátků vzniku marxistického socialistického hnutí.

„Národní otázka“ a nacionalismus vždy představovaly závažnou teoretickou slabost marxistické teorie. V díle Karla Marxe a Fridricha Engelse byl nacionalismus považován především za nástroj buržoazní ideologie, skrze kterou kapitalistická třída uskutečňuje své zájmy. Takto pojatá otázka nacionalismu do jisté míry odrážela zkušenost tzv. „jara národů“ a revolucí roku 1848, kde požadavky „utlačovaných“ národů ve většině případů také vedly k emancipaci buržoazie. Navíc národní hnutí většinou nejvýrazněji reprezentovali představitelé měšťanských vrstev, jejichž představy byly spojeny hlavně s odmítnutím feudálního uspořádání společnosti.

Při bližším pohledu na události roku 1848 však jasně vidíme, že nelze mluvit o jednom homogenním národním hnutí, které by se shodovalo v politických požadavcích. Optikou dějin politického myšlení je zcela evidentní, že národní hnutí roku 1848 obsahovala více forem revolučního nacionalismu.

Marx ani Engels nevěnovali pozornost faktu, že uvnitř národních hnutí existovaly také „ne-liberální“ či „anti-liberální“ myšlenkové směry, které se snažily propojit národní požadavky s těmi, které byly dobově označovány jako socialistické, či jednoduše – kvůli neujasněnosti pojmů – jako demokratické společensko-politické nároky.

Přehlížeje tyto demokratické, protifeudálně, resp. i protiburžoazně formulované programy, přišel Engels s rozdělením národů, které bylo později přijato mnoha jeho následovníky. Postavil proti sobě historické a nehistorické národy, tedy takové, jimž jejich slavná minulost měla zaručovat i budoucnost, a malé národy, jejichž nacionalismus byl krátkodechým produktem modernizačního procesu. Podle Engelse byly nehistorické národy pouze výsledkem zostřujícího se třídního boje, naopak pouze historické národy, tedy tzv. velké národy, byly natolik vyspělé, že se mohly stát nositeli modernizace a ekonomického pokroku, jež měl vést k společenské revoluci (sociální transformace je možná pouze ve vyvinutých společnostech).⁴

Z takto pojaté perspektivy není divu, že Marx ani Engels nikdy nepodali systematickou analýzu nacionalismu nebo precizní definici pojmu národ; nepovažovali národ za analytickou kategorii, skrze kterou by mohli popsat a definovat rozpory kapitalistické společnosti. Do centra své analýzy tak postavili jiné dva pojmy – třídu a produkci. Výsledkem bylo, že v následujících dekádách představovala národní otázka pro marxistické teoretiky výraznou slabinu.⁵ Ještě na počátku dvacátého století téměř žádná marxistická práce nepodávala uspokojivou analýzu národa a národní otázky.

I v této době jedni z nejvýraznějších Marxových následovatelů, Rosa Luxemburgová a Lev Trockij, odmítali brát otázku malých národů vážně a pokračovali v ideologické kritice v Engelsových termínech.⁶ Zkušenost střední Evropy na přelomu století ovšem ukázala, že ignorace národní otázky uvnitř marxismu je neudržitelná.

Právě zkušenost tohoto regionu, reprezentovaného především habsburskou monarchií, vyrovnávající se se silou moderního etnického nacionalismu, vedla k nejvážnější výzvě marxistické teorie z nacionálních pozic. Pochopitelně, ani ve zbytku Evropy bychom nenašli čistě národní, etnicky homogenní stát, avšak právě multinacionální charakter Rakouska-Uherska způsobil, že rakouské politické myšlení se vyrovnávalo s národní otázkou nejproduktivněji, neboť v jeho případě se jednalo o otázku samotné budoucí existence rakouského státu.⁷

4 EPHRAIM NIMMI, *Marxism and Nationalism: Theoretical Origins of The crisis*, Boulder 1991, s. 26.

5 Srov. MICHAEL LÖWY, *Marxists and the National Question*, <http://www.solidarity-us.org/pdfs/cadreschool/fws.lowy.pdf>.

6 M. LÖWY, *Marxists and the National Question*, s. 85.

7 PIETER VAN DUIN, *Central European Crossroads: Social Democracy and National Revolution in Bratislava (Pressburg), 1867–1921*, 4. kapitola: Social democracy and the national question, <http://dspace.library.uu.nl/bitstream/1874/19158/6/c4.pdf>, s. 107.

Právě političtí myslitelé z Rakouska a Německa čelící multinacionální realitě začali jako první začleňovat národní problém do marxistické teorie. Mezi nejznámější představitele tohoto proudu marxistického revizionismu patřili Eduard Bernstein nebo Karl Kautsky, kteří se pokoušeli zařadit národní společenství a hnutí do procesu sociální transformace determinované univerzálními historickými zákony.⁸ Marxistická teorie tak konečně získala podobu reflektující fakt, že nacionalismus představuje složitější historický fenomén než „pouze“ nástroj buržoazní ideologie, a začala uvažovat pojmy nacionalismu a internacionalismu jinak než jako nutně protikladné.⁹ S prvním uceleným pokusem o vyřešení národní otázky na základě marxistické společenské teorie přišel rakouský politik Otto Bauer, jenž viděl nutný předpoklad dosažení socialismu v autonomním vývoji národní kultury, čímž by přestalo být socialistické hnutí zužováno národními konflikty a politické pole by bylo volné pro třídní boj.¹⁰

Pro účel této studie je třeba se podrobněji zastavit u politického myšlení o národě v díle Vladimira Iljiče Lenina. Z národnostního hlediska byl pro Lenina, stejně jako pro Luxemburgovou a Trockého, konečným cílem proletářský internacionalismus. Na rozdíl od nich ale respektoval objektivní existenci malých národních států (byť ji považoval za přechodnou) a jejich právo na politické sebe-určení (v tomto smyslu došel ještě dále než austromarxisté). Ve svém slavném spise *Kritické poznámky k národnostní otázce*¹¹ představil Lenin své pojetí dvou národních kultur uvnitř jednoho národa, jež se také později stalo inspirací pro Kosíkovu analýzu českého národního hnutí.¹² Třídní boj, boj mezi buržoazií a proletariátem, podle Lenina neumožňoval existenci jedné národní kultury. Polarizovaný národ tedy vytváří dvě národní kultury. Na jedné straně stojí kultura dominantní – podle Lenina buržoazní kultura (případně podpořená dřívějšími dominantními klerikálními či aristokratickými skupinami), jež vykořisťuje kulturu druhou. V každém národě podle Lenina existují tvrdě pracující

8 WALTER A. KEMP, *Nationalism and communism in Eastern Europe and the Soviet Union: A Basic Contradiction?*, London 1999, s. 43.

9 W. A. KEMP, *Tamtéž*, s. 34.

10 OTTO BAUER, NIMNI EPHRAIM (edd.). *Question of Nationalities and Social Democracy*, Minneapolis 2000, s. 362.

11 VLADÍMIR ILJIČ LENIN, *Critical Remarks on the national question*, Moskva 1951, s. 15–21.

12 Již v roce 1949 psal Karel Kosík do *Lidových novin* o „dvou liniích“ řešení české otázky: „Historická zkušenost však Švermovi zároveň ukázala, že existují dvě linie v řešení české otázky, linie revoluce a lidu a linie reakce a reformismu, mezi nimiž byl vždy veden nesmiřitelný boj“ – *Lidové noviny* 10. listopadu 1949, č. 263, s. 1.

masy, jež jsou potenciálními nositeli demokratické a socialistické kultury. Kvůli dominantnímu postavení buržoazní kapitalistické kultury ale tato „druhá“ kultura ve většině případů existuje v národních společenstvích pouze v zárodcích (v elementech).¹³ Je to právě tato demokratická kultura, jež pro Lenina představuje progresivní prvek, který nejenže ideově nestojí proti revoluční změně společnosti, ale přímo ji podporuje. Internacionální solidarita pak představuje spojení všech demokratických a socialistických národních kultur proti jejich dominantním kapitalistickým protějškům.

Obecně platí, že existence národních historiografií, resp. národních narativů, hluboce zakořeněných v národních kulturách, znemožňovala jednoduché společenské převzetí marxistického výkladu dějin. Období po druhé světové válce a nástup komunismu ve východním bloku přinesl také novou interpretaci národních historií ve světle marxistické historiografie. V případě českých dějin se na počátku 50. let stal nejvýznamnějším představitelem „nové“ národní historiografie Zdeněk Nejedlý, jehož koncepce o komunistech jako dědicích nejlepších tradic českého národa odrážela již jeho starší názory o nutném socialistickém vyústění českých dějin.¹⁴ Nejedlý obdivoval Palackého i Masaryka a ve svém výkladu se stále držel klasických „symbolických center“ české historiografie. Pomocí interpretačního posunu a jisté schematizace zachovával Nejedlý původní Palackého narativ s jeho nejvýraznějšími stavebními kameny – dějinné potýkání se českého prvku s německým a progresivní tradice obsažená v samotné podstatě národa (tedy jistá esencializace kategorie národa). Proti tomuto pojetí se metodologicky a částečně i obsahově postavil především Karel Kosík. Jeho odvážnost můžeme spatřovat především ve faktu, že nestaví na tradičních „symbolických centrech“, ale hledá centra nová, která v Palackého dominantní interpretaci byla buď upozadována, nebo odsuzována jako bezvýznamná (jak tomu bylo v případě Masaryka a jeho kritiky radikálních demokratů). Mimo to Kosík, podobně jako například Šmeral, důsledně včleňuje český vývoj, konkrétně radikální demokracii, do vývoje evropského – nikoli však ve smyslu Palackého, tedy jako „kondenzaci“ světových konfliktů v českém dějinném vývoji,¹⁵ nýbrž ve smyslu obecných zákonitostí dějin, jak je chápe historicko-materialistický přístup. Tímto pokusem o novou interpretaci „smyslu českých dějin“ se Kosík

13 V. I. LENIN, *Critical Remarks on the national question*.

14 JIŘÍ KŘEŠŤAN, *Zdeněk Nejedlý, komunismus a problém „zrady vzdělanců“*, in: *Komunističtí intelektuálové a proměna jejich vztahu ke KSC (1945–1989)*, (ed.) Jaroslav Pažout, Praha 2013, s. 80.

15 K tomu srov. KAMIL ČINÁTL, *Dějiny a vyprávění*, Praha 2011, s. 38.

zapsal do dějin české historiografie a je spjat s proudem historického psaní, které začalo být později označováno jako „revizionistický“.

Revizionismus a hledání filozofie dějin

Ve své práci věnované středoevropskému revizionismu 50. let vidí Michal Kopeček příčiny vzniku tohoto fenoménu v několika faktorech. Rozrůstání institucionální základy československé vědy mělo za následek, že se ke slovu dostávala mladá inteligence vzdělaná po roce 1945, identifikující se s programem KSČ. Po XX. sjezdu KSSS a odhalení Stalinova kultu osobnosti v polovině 50. let si právě tato mladá generace, resp. její část, prošla kolektivně sdílenou krizí identity. Jejím výrazem byl revizionismus snažící se „vyrovnat se se stalinistickou minulostí vlastní strany a mnohdy i vlastním kulturně-politickým angažmá v době československého stalinismu“,¹⁶ který zároveň představoval pokus o obnovení legitimacy marxismu-leninismu. Ten byl ale obtěžkán „dualistickým dědictvím“, neboť mohl představovat jak nástroj legitimizace režimu, tak i prostředek jeho kritické sociální analýzy.¹⁷ K revizi dosavadních výkladů postupně docházelo na mnoha akademických polích, nikoli jen ve filozofii a historii, jež byly politicky nejexponovanější.¹⁸ Revizionistický trend se objevuje také například na poli literatury (například 2. sjezd československých spisovatelů) či přírodních věd. Kopeček vymezil několik ústředních revizionistických témat, jakými byla kritika byrokracie v socialistické společnosti, vztah marxismu a pozitivismu, přístup k Hegelovi a „mladému“ Marxovi. Za jejich ústřední linku můžeme považovat spor o vztah teorie a skutečnosti, který se odrazil primárně v debatě o tom, je-li marxismus vědou, ideologií či obojím zároveň.¹⁹ Kosík v této debatě zastával stranickým vedením neoblíbený názor, že „ideologie považuje kategorie, ideje, představy za něco samostatného, soběstačného, absolutního, zatímco pro marxistickou teorii jsou kategorie a ideje teoretickým výrazem skutečnosti, neboť vyjadřují formy bytí, podmínky existence samotné reality“.²⁰ Připočteme-li k tomu jeho další

16 M. KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, s. 338.

17 M. KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, s. 118–119.

18 K ustanovení stranické historiografie a jejím následným revizionistickým pokusům srov. VÍ- TĚZSLAV SOMMER, *Angažované dějepiscevi: stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*, Praha 2011.

19 K průběhu revizionistických diskusí v Československu 50. let 20. století srov. M. KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, s. 293–341.

20 M. KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, s. 305.

vystoupení a angažmá v dalších debatách, není divu, že jej Kopeček ve zmíněné práci označil za „nejvýznamnějšího z českých revizionistů“.²¹

Kosík se stal vůdčí osobností českého marxistického revizionismu nikoli jen na poli filozofie, ale díky svému svěbytnému pokusu o revizi historického výkladu českých dějin 19. století i na poli historické vědy. V roce 1958 spatřila světlo světa kniha o dlouholetém objektu Kosíkova zájmu nazvaná *Česká radikální demokracie: příspěvek k dějinám názorových sporů v české společnosti 19. století*. V ní se Kosík pokusil předložit alternativní marxistický výklad českých dějin 19. století, jenž byl následně opakovaně interpretován jako implicitní pokus o vymezení se vůči tehdy masově produkovanému a rozšiřovanému narativu Zdeňka Nejedlého o komunistech jako dědicích velkých tradic českého národa.²² Ten v rámci hledání tzv. národní cesty k socialismu po druhé světové válce přebíral a do dějin třídních bojů přepisoval Palackého a Masarykovu koncepci národních dějin. Oproti této linii výkladu, která vyzdvihovala zejména období husitství a národního obrození jakožto formativní etapy české národní povahy a odvozovala ji z plodů elitní kultury (Josef Kajetán Tyl, Božena Němcová, Bedřich Smetana, Alois Jirásek atd.),²³ se Kosík snažil důsledně uplatňovat marxistický přístup k historii.

Na rozdíl od Nejedlého Kosík nevytvářel a nepředkládal ucelený narativ českých dějin, ahistoricky nehledal (pokrokové) tradice již ve středověku, nýbrž reinterpretoval události chronologicky bližší jeho vlastní současnosti. Dobový zájem o radikální demokracii nebyl v 50. letech pouze Kosíkovou doménou. Svě plody zvýšeného zájmu o události poloviny předcházejícího století přineslo pravděpodobně stoleté výročí „jara národů“. Druhého vydání se dočkal Roubíkův *Český rok 1848* i Bassovo *Čtení o roce osmačtyřicátém* a objevily se i nové počiny. Osobě Emanuela Arnolda se věnovali Zdeněk Šamberger a Václav Osvald,²⁴ první část Fričových

21 M. KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, s. 341. Ke Kosíkovi v debatách o historickém materialismu srov. JIŘÍ RŮŽIČKA, *Formování historického materialismu. Několik poznámek k debatě o historickém materialismu ve Filosofickém časopise v druhé polovině 50. a začátkem 60. let*, in: *Paralely, průsečíky, mimoběžky. Teorie, koncepty a pojmy v české a světové historiografii 20. století*, (edd.) Lucie Storchová, Jan Horský, Praha 2009, s. 95–121, zde s. 114.

22 Mezi léty 1946–1953 vyšla Nejedlého kniha celkem v šesti vydáních. Ke koncepci dějin Zdeňka Nejedlého srov. nedávno obsáhlou monografii JIŘÍHO KŘEŠTĀNA, *Zdeněk Nejedlý: politik a vědec v osamění*, Praha 2012, s. 326–332. Blíže k podobám a proměnám národního vyprávění JAN RÁNDÁK, *O národních příbězích*, in: *19. století v nás: modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly*, (ed.) Milan Řepa, Praha 2008, s. 139–151.

23 J. KŘEŠTĀN, *Zdeněk Nejedlý: politik a vědec v osamění*, s. 326–332.

24 ZDENĚK ŠAMBERGER, *Emanuel Arnold, radikální demokrat z roku 1848*, SAP 18/1951, s. 15–164; VÁCLAV OSVALD (ed.), *Sebrané spisy Emanuela Arnolda*, Praha 1954.

spisů editovali manželé Šimáčkovi,²⁵ Karel Kreibich hodnotil úlohu Němců v revoluci,²⁶ Arnošt Klíma poskytl s drobným časovým odstupem syntetický výklad revolučních dějů²⁷ a Kosíkova tehdejší manželka Růžena Grebeníčková zpracovávala literární činnost radikálních demokratů.²⁸ Je tedy zjevné, že zájem o problematiku revoluce 1848/1849 a také radikálních demokratů zde existoval, přesto se však ani v jednom z výše zmíněných případů netýkal dějinně filozofických aspirací. Snad i proto Miloš Havelka, jenž se ve své práci věnoval moderním dějinně filozofickým diskusím o smysl českých dějin, přechází celá 50. léta poukazem na to, že se v této době o „české otázky“ i „smyslu dějin“ mlčelo.²⁹

Do kontrapozice k Nejedlému *Českou radikální demokracii* postavil nejspíše jako první Alexej Kusák ve své práci *Kultura a politika v Československu 1945–1956*.³⁰ Po delší odmlce se v uplynulé dekádě Kosíkovu (revizionistickému) výkladu českých dějin věnovali ve svých textech Petr Šámal³¹ a Michal Kopeček,³² přičemž oba přejímají interpretaci Kosíka jakožto protiváhy a alternativy Nejedlého koncepce českých dějin. Kopeček podtrhuje metodické hledisko práce, tj. zdůraznění třídního hlediska a důslednější uplatnění historického materialismu, z obsahové stránky pak zdůrazňuje snahu ukázat „dlouhou dějinnou souvislost ruského a českého revolučního hnutí“,³³ a spojuje jej s dějinami filozofie, resp. politického myšlení, nikoli s filozofií dějin. Šámal naopak vřazuje Kosíkovu tvorbu 50. let týkající se české radikální demokracie do kontextu sporu o smysl českých dějin a v návaznosti na Miloše Havelku ji považuje za jedno ze „symbolických center“.³⁴ Tato centra umožňují nalézt odpovědi na základní otázky:

25 BOŽENA ŠIMÁČKOVÁ, OTTO ŠIMÁČEK, *J. V. Frič. Spisy. Politické články z let 1847–1864*, Praha 1956. Další část Fričových spisů nebyla již nikdy vydána.

26 KAREL KREIBICH, *Němci a česká revoluce 1848*, Brno 1950.

27 ARNOŠT KLÍMA, *Revoluce roku 1848*, Praha 1952.

28 RŮŽENA GREBENÍČKOVÁ, *Čeští radikální demokraté o literatuře*, Praha 1954.

29 MILOŠ HAVELKA, *Dějiny a smysl: obsahy, akcenty a posuny „české otázky“ 1895–1989*, Praha 2001, s. 155.

30 Kniha vznikala v první polovině 70. let, vydána však byla až roku 1998. Citováno podle PETR ŠÁMAL, *Karel Kosík a koncept levicového radikalismu*, *Soudobé dějiny* 12/2005, č. 1, s. 45–61, zde s. 46, 50.

31 P. ŠÁMAL, *Karel Kosík a koncept levicového radikalismu*.

32 M. KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, s. 132–133.

33 M. KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, s. 132–133.

34 Pojem symbolického centra vytvořil Havelka proto, aby pomocí něj popsal „průnik mimovědně konstruovaných obrazů například určitých zlomových událostí minulosti do historické vědy, ale i naopak podíl dějepiscectví na konstituování širšího sociálního vědění“ – JAN HORSKÝ, *Teorie jako konstitutivní rys vědeckosti a jejich místo v českém dějepiscectví*, *Dějiny-teorie-kritika* 9/2012, č. 2, s. 317; M. HAVELKA, *Dějiny a smysl*, s. 6–43.

Odkud jdeme? Kam patříme? Jací jsme? Co nás spojuje?, čímž ji jasně přiznává dějinně filozofický rozměr. Sám Havelka ostatně o *České radikální demokracii* napsal, že ji lze považovat za „pendant ke koncepci Masarykově a vlastně i nepřímou polemiku s ní“.³⁵

Nabízí se tedy otázka, je-li možné považovat Kosíkovo dílo za dobový pokus o novou konceptualizaci filozofie českých dějin. Už samotná publikace Kosíkova díla byla do jisté míry ojedinělou událostí, neboť Nejedlého koncepcí byla kriticky diskutována spíše interně a neformálně.³⁶ Filozofii dějin však v tomto případě můžeme spolu s Milošem Havelkou rozumět dvě odlišné věci. Rozlišovat můžeme metahistorický výklad dějin, který se pokouší postihnout „filozofii historického procesu“ a traktovat jej jako celek podléhající určitým zákonům, a proto se vyvíjející jedním směrem, k apriorně stanovenému cíli. Druhý způsob, kterým lze nahlížet na užití teorie, resp. filozofie v historii, představuje podle Havelky „teoreticko-filozofická analýza předpokladů historického vědění a možností historie jako vědy“.³⁷ Ten v konečném důsledku umožňuje uchopit zkoumaný problém, tj. „zorientovat se v rozmanitosti pramenů a faktů (...) strukturovat a interpretovat (...) upřesňovat a rozvíjet otázky“.³⁸ Vedle „dualismu marxismu“ jako nástroje legitimizace i kritiky režimu pak před námi vyvstává jeho další dualistický potenciál: marxismus jako dvojí typ filozofie dějin. Pomineme-li fakt, že i marxismus se vyvíjel v mnoha intelektuálních variantách (dobově se hovořilo o marxismu-leninismu),³⁹ je třeba mít na paměti, že se v případě marxismu jedná spíše o ideálně typické rozlišení. Dějiny nahlížené jako dějiny třídních bojů, jako proměňující se způsob organizace práce a materiálních zdrojů, mají svůj teleologický rozměr (dovršení dějin ve spravedlivé, Marxem však nijak výrazně projektované komunistické společnosti), ale také umožňují zpětně hodnotit a osmyslnovat konkrétní historické procesy a události. V následující části výkladu se pokusíme ukázat, v jakém poměru lze tyto dva aspekty filozofie dějin nalézt v Kosíkových textech z konce 40. a průběhu 50. let.

K problematice interpretace revoluce 1848/1849 se Karel Kosík pravděpodobně poprvé vyjádřil v článku *Třídní boje v české revoluci 1848* na stránkách *Tvorby*

35 M. HAVELKA, *Dějiny a smysl*, s. 158.

36 M. KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, s. 89.

37 MILOŠ HAVELKA, *Co může znamenat „filozofie“ v tzv. „filozofii dějin“*, *Dějiny-teorie-kritika* 1/2004, č. 2, s. 191–212, zde zejména s. 197–198.

38 MILOŠ HAVELKA, *Kapitalismus a česká společnost Otty Urbana*, in. Otto Urban, *Kapitalismus a česká společnost: K otázkám formování české společnosti v 19. století*, Praha 2003, s. 8–9.

39 BOHUMIL JIROUŠEK, *Česká marxistická a marxisticko-leninská historiografie – možnosti a meze studia*, *Český časopis historický* 104/2006, s. 884–905, zde s. 898.

v roce 1948. Již zde vyzdvihl přínos radikálního tábora v moderním dějinném vývoji: „Je velkou historickou zásluhou českých radikálů, že v době, kdy šovinistická politika Němců, strach před lidem a zbabělost vrhly českou buržoazii a národně liberální stranu do tábora reakce, hrdinně třímali prapor pokroku, demokracie a revoluce. Pracující lid nového Československa, který je dědicem a pokračovatelem nejlepších tradic národa, musí očistit a vzkřísit památku radikálů z roku 1848.“⁴⁰

Kosík v této době ještě neměl ujasněné pojmové instrumentarium a pravděpodobně ani nijak zvlášť precizovanou metodologii. Pokrokové tradice, které tvořily organickou linii až ke Kosíkově současnosti, hledal a propagoval i ve svých dalších článcích z první poloviny 50. let. Nutně se však netýkaly pouze revoluce 1848/1849, potažmo českých dějin 19. století; kořeny německé revoluční tradice protahoval až k německým selským válkám jakožto obdoby husitsví.⁴¹ Z této paralely vyvstává zřejmý vliv Nejedlého koncepcí dějin na mladého Kosíka. Ten se nejzřetelněji projevil v oslavně laděném článku *Zdeněk Nejedlý a pokrokové české myšlení* uveřejněném v *Tvorbě* roku 1953, resp. v tom, že výbor politických statí českých radikálních demokratů z téhož roku, ježž můžeme vnímat jako přípravnou práci na monografii, byl uveden citací z Nejedlého brožury o komunistech, dědicích velikých tradic českého národa.⁴² Kosík neváhal Nejedlého označit za „neobyčejný zjev našich národních i světových dějin“, byl mu představitelem „zákonitého vývojového procesu novodobé české společnosti (...) pevným spojovacím článkem naší národní demokratické minulosti se socialistickou přítomností (...) neúplatným strážcem velikých tradic národa v době rozkladu a zániku buržoasní společnosti“.⁴³

Obdiv k Nejedlého pochopení logiky a smyslu dějin a jeho marxistickému zpracování se odráží i v konstrukci linie pokrokového myšlení, v „pilířích novodobé české ideologie“, mezi nimiž ještě figurují Palacký, Havlíček a Purkyně vedle Sabiny, Nerudy, Pecky, Švermy i Fučíka.⁴⁴ Dodejme však, že na největší

40 KAREL KOSÍK, *Třídní boje v české revoluci 1848*, Tvorba 1948, č. 35, s. 693–694, č. 36, s. 716–717, citováno s. 717.

41 KAREL KOSÍK, *Také německý lid má svou revoluční tradici*, Tvorba 1949, č. 34, s. 310–311.

42 „My ovšem i tu stojíme úplně na straně těch, kteří tehdy na barikádách hájili čest a dobro národa. a vynaložíme všechno, abychom očistili i vyzvedli památku těchto hrdinných našich bojovníků za svobodu, i tu v plné shodě s naší národní a lidovou tradicí.“ – KAREL KOSÍK (ed.), *Čeští radikální demokraté: výbor politických statí*, Praha 1953, s. 5; ZDENĚK NEJEDLÝ, *Komunisté, dědici velikých tradic českého národa*, Praha 1953, s. 62.

43 KAREL KOSÍK, *Zdeněk Nejedlý a pokrokové české myšlení*, Tvorba 1953, č. 5, s. 3.

44 V listopadu 1949 Kosík věnoval Janu Švermovi vzpomínkový článek otištěný v *Lidových novinách*, v němž jej zasadil pouze obecně do revoluční tradice českého národa – Jan Šverma a česká otázka, č. 263, 10. listopadu 1949, s. 1.

„modlu“ Zdeňka Nejedlého – Aloise Jiráka – v panteonu již místo nezbylo. V jiném svém článku spojuje odkaz českých radikálních demokratů i se jmény jako Božena Němcová, Bedřich Smetana, Svatopluk Čech či J. V. Sládek.⁴⁵ Kosík navazoval na Nejedlého národní tradicionalismus,⁴⁶ zároveň jej ale proměňoval a posouval do jiné roviny. Zejména jej doplnil o koncepci radikální demokracie, kterou propojil s osudy konkrétních aktérů bez ohledu na to, jednalo-li se o ty „vystřízlivěné“ a později inklinující k mladočechům (Karel Sladkovský, Vincenc Vávra-Haštalský, Jan Slavibor Knedlhans-Liblinský), či „pravověrné“ (Emanuel Arnold, Josef Václav Frič, Karel Sabina).⁴⁷ Ty Nejedlý ve svém výkladu upozadil, resp. v souvislosti se „zlým proviněním české buržoasie proti národně-revoluční tradici české“ v roce 1848 jmenovitě ocenil pouze Friče.⁴⁸

Kosík považoval radikální demokracii za jakýsi „spodní proud, který prudce vyrazil na povrch v revoluci 1848“,⁴⁹ a po dvacet let nesl prapor otevřeného protirakouského osvobozenického boje, než se vyčerpal a prapor od něj převzalo dělnické hnutí a sociální demokracie.⁵⁰ V této části své tvorby Kosík přejímal Nejedlého filozofii dějin v obou aspektech: jak traktováním dějin, v kterých hledal a nacházel „pokrokovou tradici“ jdoucí až k jeho dnům, čemuž odpovídalo i vyzvedávání zásluh určitých postav, tak i nijak zvlášť akcentovaným a reflektovaným používáním marxismu, který zužoval na boj mezi „leninskými“ dvěma (národními) kulturami, z nichž jen jedna stála na straně lidu.⁵¹ V této době, v první polovině 50. let, nelze Kosíka považovat za kontrapunkt Nejedlého filozofie dějin, nýbrž spíše za jeho pandán. Spojnici mezi nimi rovněž představuje fakt, že v obou případech jsou hledány a rozvíjeny právě národní tradice. Kosík sice vsazuje českou radikální demokracii do evropského kontextu a usouvztahňuje ji se zahraničními vlivy (zejména ruskými a polskými),⁵² existence českých Němců však v jeho koncepci nesehrává větší roli.

45 KAREL KOSÍK, *Príspevek k dějinám české demokratické kultury 19. století: diskusní příspěvek*, Tvorba 1952, č. 7, s. 159–161.

46 K Nejedlého konstrukci národního panteonu a jeho vztahu k lidu srov. poznámku č. 55.

47 K. KOSÍK, *Čeští radikální demokraté*, s. 44.

48 Z. NEJEDLÝ, *Komunisté, dědici velikých tradic českého národa*, s. 62.

49 K. KOSÍK (ed.), *Čeští radikální demokraté: výběr politických statí*, s. 7.

50 K. KOSÍK (ed.), *Čeští radikální demokraté: výběr politických statí*, s. 45.

51 K tomu P. ŠÁMAL, *Karel Kosík a koncept levicového radikalismu*, s. 49–50; M. KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, s. 132–133.

52 K tomu srov. KAREL KOSÍK, RŮŽENA GREBENÍČKOVÁ, *Některé poznámky o vztahu radikálně demokratického myšlení k revolučnímu Rusku 19. století*, Sovětská věda – filosofie 1952, č. 1; KAREL KOSÍK, N. G. Černyševskij a české osvobozenické hnutí, Tvorba 1953, č. 34, s. 3; KAREL KOSÍK, *Evropská revoluční demokracie devatenáctého století a její význam*, Nová mysl 1955, č. 12, s. 1188–1204.

Proto lze v této souvislosti polemizovat se závěrem Petra Šámala, podle nějž „u Kosíka (...) v základech nestála ‚lidovost‘ či ‚demokratismus‘, ale ‚revolučnost“.⁵³ Kosíka s Nejedlým spojoval vztah mezi pojmy lid a národ, který Nejedlý šalamounsky popsal takto: „My *ne každého* a ne všechny pokládáme za národ a národní lidi. My víme, že národ je složen ze tříd, že je složen i z rozličných vrstev, a že tyto třídy a vrstvy nestejně reprezentují národ a ne všechny stejně jsou nositeli národních tradic. [...] Nositelem českých národních tradic byly vždy *lidové vrstvy*, a ne panstvo.“⁵⁴ Na jedné straně Nejedlý pracuje s představou národa jako sociálně úplného celku, na straně druhé vnímá, že každá jeho část se mohla jinak či v různé míře identifikovat s esencí národa, s jeho (pokrokovými) tradicemi. Jejich nositelem byly a zárukou jejich trvání však představovaly pouze lidové vrstvy, vše dobré a pokrokové v české kultuře bylo motivováno vztahem k lidu, potažmo z něj přímo vystupovalo.⁵⁵ Tomu odpovídá i tvrzení Jana Tučka, že právě v publikaci o komunistech jako dědicích pokrokových tradic českého národa Nejedlý leninskou tezi o existenci dvou národních kultur plně rozvinul.⁵⁶

Podobně je tomu i u Kosíka: pochodeň pokroku si ve štafetu předávají ti, které skutečně zajímá lid a podmínky, v nichž žije. Radikální demokraté na rozdíl od paralelně se rozvíjející národně liberální buržoazie měli vědomě vystupovat jako „představitelé celé jedné epochy obrozeneckého hnutí českého lidu“,⁵⁷ a nepoužívat tedy národní rétoriku pouze jako falešnou zástěrku svých třídních zájmů. Proto na radikální demokraty navazovalo dělnické hnutí, které se po sociálně

53 P. ŠÁMAL, *Karel Kosík a koncept levicového radikalismu* s. 60.

54 Z. NEJEDLÝ, *Komunisté, dědici velikých tradic českého národa*, s. 15.

55 Nejedlého vztah k buržoazii jakožto nositeli národní emancipace se drží ve výše naznačené linii marxistického výkladu. Buržoazie si podle jeho názoru přibírá národ na pomoc, neboť ve svém boji s feudalismem tahá za kratší konec provazu. Proto „vystupuje jménem celého národa i lidu, a v jeho jménu vybojovává své posice. Křísí proto i staré lidové tradice a vytváří ve svých řadách nový typ vlastenectví a lásky k vlasti, napojený i oněmi tradicemi lidovými.“ Z tohoto „degenerovaného, zněmčilého měšťáctva“ však nevyšel „ani jeden náš buditel“. Jádrem národního obrození Nejedlý spatřoval v selském stavu a (manufakturním) dělnictvu: „Z vesnice vyšel i Jungmann. [...] Z lidu vyšel i Palacký, sice syn učitele, ale učitele zapadlého hluboko ve valašských horách. [...] Mácha, první z nich (z mladé generace, pozn. aut.), stýká se s dělníky. [...] Němcová se přímo noří v hlubiny českého venkovského života. [...] A Smetana, největší z nich, stává se vůbec mluvčím národa v celé jeho šíři a hloubce, i krás české vlasti.“ – Z. NEJEDLÝ, *Komunisté, dědici velikých tradic českého národa*, s. 23–28.

56 JAN TUČEK, *Minulost, historiografie a historik v pojetí (ne)marxisty Zdeňka Nejedlého*, in: *Paralely, průsečíky, mimoběžky. Teorie, koncepty a pojmy v české a světové historiografii 20. století*, s. 247–266, zde s. 265.

57 K. KOSÍK (ed.), *Čestní radikální demokraté*, s. 8.

demokratické etapě transformovalo do komunistické strany a (nezadržitelně) kráčelo k přítomnosti.⁵⁸ V tomto smyslu Kosík vycházel z leninské představy dvou soupeřících národních kultur, v jejímž rámci je liberální buržoazie uznána za součást národa.⁵⁹

Otevře-li čtenář úvod ke Kosíkovu dílu, jímž de facto svůj zájem o českou radikální demokracii završil,⁶⁰ *České radikální demokracii*, shledá, že se v jeho přístupu k problematice udála výrazná změna. Proměnu jeho přístupu avizoval již úvodní text ve sborníku věnovaný J. V. Fričovi,⁶¹ kde Kosík na jedné straně vyzvedává Friče jako „skutečného připravovatele našeho dnešního vztahu se sovětským Ruskem“,⁶² na druhé straně svou pozornost upíná již ke snaze historicky vysvětlit, proč Frič ve svých snahách neuspěl, proč „nikdy nepochopil podstatu a skutečný význam sociální otázky“. ⁶³ Příčiny této postupné proměny můžeme hledat v precizaci (marxistické) metodologie, kterou Kosík otevřeně popsal v úvodu k *České radikální demokracii*, datovanému březnem 1957, tedy počátkem období boje proti revizionismu, kde otevřeně konstatoval, že „hlavní polemické ostří je v metodě. Marxismus je metoda, která duchovně reprodukuje skutečnost jako totalitu vztahů, a nemá proto nic společného s jednostranným a subjektivním vytrháváním tak zvaných ‚aktuálních otázek‘.“⁶⁴

Kosík tak implicitně odkazoval k svému pojmu „konkrétní totality“, kterou chápal jako materialistické vyjádření Hegelova „ducha doby“ – oba pojmy podle něj umožňovaly postihnout a vyjádřit „jednotu a vnitřní souvislost různých forem společenského vědomí“. ⁶⁵ Tím se jasně vymezil proti aktualizačnímu potenciálu hledání pokrokových tradic a redukci filozofie na třídně-politické a ideologické označení a zařazení. Vzдал se konstrukce silného národního metanarativu, a v knize proto nenajdeme žádné odkazy k dělnickému hnutí, které by převzalo

58 Srov. K. KOSÍK (ed.), *Čeští radikální demokraté*, s. 7; TÝŽ, Zdeněk Nejedlý a pokrokové české myšlení.

59 K. KOSÍK (ed.), *Čeští radikální demokraté*, s. 12–13.

60 V 60. letech Kosík ještě zpracoval část věnovanou radikální demokracii a Augustinu Smetanovi v Antologii z dějin československé filozofie, Praha 1963.

61 KAREL KOSÍK, VÁCLAV ŽÁČEK (edd.), *J. V. Frič a demokratické proudy v české politice a kultuře: sborník statí*, Praha 1956, 403 s., zde s. 7–42.

62 K. KOSÍK, V. ŽÁČEK (edd.), *J. V. Frič a demokratické proudy v české politice a kultuře: sborník statí*, s. 35.

63 K. KOSÍK, V. ŽÁČEK (edd.), *J. V. Frič a demokratické proudy v české politice a kultuře: sborník statí*, s. 7.

64 K. KOSÍK, *Česká radikální demokracie*, s. 8.

65 M. KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, s. 317.

pochodeň radikálních demokratů v emancipačních zápasech. Z národního příběhu vypadávají i dřívější „světloňosi“ (Antal Stašek, Julius Fučík, Jan Šverma), stejně jako je oslabeno dědictví a vliv radikální demokracie na ostatní postavy českého kulturního života 19. století (Božena Němcová, Bedřich Smetana), u nichž Kosík nyní zdůrazňoval, že nebyli radikálními demokraty.⁶⁶

Iniciační role zůstala zachována pouze v případě Karla Hynka Máchy, protože v jeho „světovém názoru jsou v zárodku obsaženy všechny nejzákladnější problémy buržoasně demokratické ideologie, které další generace budou rozpracovávat a rozvíjet“.⁶⁷ Oslabena byla i samotná specifická Nejedlého pojetí, akcentující „souvislost mezi politickými snahami a jim odpovídajícím myšlenkovým vyjádřením radikální demokracie na jedné straně a převratným uměleckým činem Smetanovým v hudbě a Nerudovým v poesii na straně druhé“. Kosík doslova píše, že „otázky, jako je vztah národnosti a pokroku, Čech a Evropy, lidovosti a demokratismu, nemají samostatný význam, nýbrž jsou momenty základní problematiky české buržoasně demokratické revoluce 19. století. [...] Nejedlý zjišťuje, že Mácha, Frič, Sabina, Neruda a Bedřich Smetana řešili s různým úspěchem v různých sférách v podstatě stejné problémy, a to vztah pokroku a lidovosti, českosti a evropanství, konkrétního chápání pravdy a schematicismu. Avšak to, co se Nejedlému jeví jako paralelismus ve vývoji literatury a hudby, je ve skutečnosti základní problematika všech složek společenského vědomí epochy české buržoasně demokratické revoluce. [...] Příčiny tohoto ‚paralelismu‘ mohou být zjištěny jen tehdy, jestliže se přejde od pouhého paralelismu k *jednotě* (zvýrazněno v originálu) společenského vědomí buržoasně demokratické revoluce.“⁶⁸

Explicitně zde přichází ke slovu požadavek zkoumat dějiny jako konkrétní totalitu a pochopit radikální demokraty jako produkt konkrétních historických podmínek a zároveň jako součást širšího emancipačního procesu. Proměna ve filozofii dějin jakožto teorii a metodologii vztažené k předmětu vedla i k jinému traktování dějin, nyní zbavených esenciálních entit manifestovaných napříč dobami. Tvrzení z úvodu práce, že jejím cílem je „jednou provždy rozbít přežívající buržoasní předsudek, že radikální demokracie je v dějinách české společnosti

66 „Božena Němcová, Augustin Smetana, Jan Neruda a ostatní demokraté stojí na straně lidu, ale radikální demokraté se pokoušejí *lid* (zdůrazněno v originále) vést, organisovat jej a prakticky usměrňovat a ovlivňovat jeho činnost a hnutí. Nejsou jen přáteli lidu, chtějí se stát tribuny lidu.“

– K. KOSÍK, *Česká radikální demokracie*, s. 187, 176.

67 K. KOSÍK, *Česká radikální demokracie*, s. 114.

68 K. KOSÍK, *Česká radikální demokracie*, s. 196–197.

něčím okrajovým a bezvýznamným“,⁶⁹ proto nutně nevyjadřuje setrvání na dřívějších pozicích pokrokových tradic. Je jej možné naopak číst jako výraz jeho aktuální snahy plasticky historizovat a ukotvit radikální demokracii v českých dějinách 19. století.

Kosík tedy staví svou polemickou revizi na tom, co považuje za důslednou aplikaci marxismu, tj. na metodické stránce, která měla své nezbytné obsahové implikace. Vrátime-li se k Havelkově rozlišení užití pojmu filozofie v historickém bádání, pak Kosík v *České radikální demokracii* používal marxismus jako teorii vztahenou k předmětu, který mu umožnil postihnout jak emancipační, tak reakční povahu svého objektu bádání, české radikální demokracie. Přestože marxismus má v sobě zakódováno to, co Karl R. Popper nazval historicismem, tj. snahu předpovídat budoucnost na základě určení pevných dějinných zákonů či vývojových tendencí, snaží se Kosík předvídaní budoucnosti vyvarovat; konec konců jeho práce má ráz historický, nikoli prospektivní. Takovému výslednému dojmu napomáhá i to, že projekt české radikální demokracie hodnotí jako fakticky neúspěšný. Proto se raději Kosík drží pojmu „konkrétní totality“, která nezakládá alternativní filozofii dějin emanující esencialistický národní metanarativ. Důsledná historizace umožňuje Kosíkovi myslet dějiny jako otevřený a v konečném důsledku i zvrátitelný proces. Česká radikální demokracie je výrazem dějinného přechodu od feudalismu ke kapitalismu, který dočasně amalgamizoval různé a nesourodé sociální složky, které se nemohly stát revoluční třídou.⁷⁰

V tomto kontextu by bylo možné *Českou radikální demokracii* číst i jako jisté „poučení z krizového vývoje“; paralely mezi radikálními demokraty a revizionisty se totiž nabízejí samy.⁷¹ Tomuto aktualizací čtení však neodpovídá fakt, že Kosíkův zájem o radikální demokracii trval mnohem déle, než jeho angažmá v revizionistických diskusích – na knize samotné pracoval minimálně od roku 1955.⁷² Zůstává však otevřenou otázkou, nakolik mohla Kosíkova osobní zkušenost přispět právě k proměně interpretace úlohy radikálních demokratů v mo-

69 K. KOSÍK, *Česká radikální demokracie*, s. 8.

70 JIŘÍ RŮŽIČKA, *Formování historického materialismu. Několik poznámek k debatě o historickém materialismu ve Filosofickém časopise v druhé polovině 50. a začátkem 60. let*, in: Paralely, průsečíky, mimoběžky. Teorie, koncepty a pojmy v české a světové historiografii 20. století, s. 95–121, zde s. 120.

71 Na tento způsob čtení upozornil již PETR ČORNEJ, *Husitský tábor v kontextu české historiografie 70. a 80. let minulého století*, in: Husitský tábor: Sborník Husitského muzea. Supplementum II, (edd.) Doubravka Olšáková, Zdeněk Vybíral, Tábor 2004, s. 32.

72 Vedle již zmíněných raných textů, kde se této problematice věnoval, o tom svědčí výkazy práce uložené v Archivu Akademie věd AV ČR, fond Filosofický ústav ČSAV, karton 5, inv. č. 39.

derních českých dějinách. Vzhledem k absenci pramenné základny k tomuto tématu však považujeme tuto otázku za nerozřešitelnou.

Pro *Českou radikální demokracii* je charakteristické, že nově propojuje leninskou tezi o dvou národních kulturách, kterých se Kosík nevzdává, a která jej stále pojí s Nejedlého *Dědici*, s marx-leninským pojetím revoluce. Lenin totiž, na rozdíl od Marxe, nepovažoval buržoazní revoluci za nutný „mezistupeň“ v přechodu od feudalismu k socialismu. Kosík sice ve svém díle ukázal, jak revoluční demokracie selhala kvůli neschopnosti překročit určitý „buržoazně-nacionální“ horizont svého myšlení a včlenit se do širšího proudu evropské revoluční demokracie, na druhou stranu podle něj existovala i v době nedostatečně vyvinutého třídního vědomí potencialita, jež odmítala buržoazní vizi společnosti a formulovala sociálně radikálnější požadavky, jakkoli byla (Leninovými slovy) v této době ještě skryta pouze v dílčích „elementech“. Hledání tohoto zárodku, elementu demokratické kultury v českých dějinách, se stalo distinktivním rysem Kosíkova raného díla – neznamenal hledání demokratické *podstaty*, nýbrž – nenaplněné! – demokratické *potenciality*, jež je dána objektivně historickým vývojem moderního národa v 19. století.

Máme-li shrnout Kosíkův vztah k filozofii českých dějin, je třeba konstatovat, že mu nelze automaticky rozumět pouze jako (revizionistické) alternativě. Kosíkův přístup a chápání celé problematiky se vyvíjely a byly ve druhé polovině 50. let součástí revizionistických pokusů o reinterpretaci marxismu. Jeho polemice s filozofií českých dějin Zdeňka Nejedlého předcházela zkušenost velmi silné inspirace a částečného převzetí, kterou následně revidoval jak po stránce metodologické, tak i obsahové. Prostřednictvím vztahu k Nejedlého filozofii dějin lze rozumět i Kosíkovu poměru k Masarykově koncepci českých dějin, která podle Havelky sázela na jejich kulturotvornou a legitimizační sílu,⁷³ již Kosík svým historizujícím akcentem v *České radikální demokracii* spíše upozadil. Marxistický revizionismus nelze podle našeho názoru vnímat jako vyjádření jednoduché, ba až apriorní intelektuální opozice, ale právě i jako výraz osobní zkušenosti. Revizionismus v tomto smyslu je v Kosíkově případě zejména revizionismem vlastních předcházejících názorů, resp. silnou sebereflexí vlastního intelektuálního vývoje. Na druhou stranu je nutno připustit, že již samotný výběr tématu byl původně pravděpodobně motivován snahou obsahově doplnit masarykovsko-nejedlovské pojetí dějin a akcentovat jiné události a postavy, potažmo korigovat Masarykovo odsouzení radikálů. Do *České radikální demokracie*

73 M. HAVELKA, *Dějiny a smysl*, s. 96.

se samozřejmě promítlo mnohé z toho, co Kosík zpracoval ve vztahu k tomuto tématu již dříve, včetně snahy zdůraznit styky s ruskými revolucionáři, přesto je třeba vnímat jeho tvorbu více dynamicky a diferencovaně.

Hledání radikální demokracie: po stopách jednoho pojmu

Odstupme nyní od bezprostředního kontextu revizionistických polemik 50. let a ptejme se po tom, jakou roli hrála radikální demokracie v historických a historicko-filozofických úvahách, na které mohl Karel Kosík navazovat. Právě takto formulované tázání nám může pomoci odhalit, proč si Kosík vybral radikální demokracii jako objekt svých dějinně filozofických úvah, které měly podpořit argumentační legitimitu pro etabloující se socialistickou diktaturu.

Kořeny a užívání tohoto pojmu leží již v samotném 19. století. Kupříkladu jeden z pamětníků a účastníků revolučních let 1848/1849, Jakub Malý, odsuzoval jak paralely činěné „radikální demokracií vídeňskou“ mezi útekem Ferdinanda V. do Innsbrucku a osudy Ludvíka XVI., Karla I. či Jakuba II.,⁷⁴ tak se podívoval nad malomyslností radikálního demokrata Vincence Vávry v jeho snaze reformovat Lípu slovanskou z politického spolku na národní.⁷⁵ Ti, kdo budou označováni později jako radikální demokraté, se však takto jistě neidentifikovali,⁷⁶ což je spojovalo – chtělo by se v duchu nejedlovského paralelismu dodat – s marxistickými revizionisty o století později. Ačkoli ve svých textech často tematizovali vztah kategorií svobody, spravedlnosti a národa, vyjadřovali myšlenky, které bychom dnes označili za demokratické,⁷⁷ ba občas hovořili o socialismu a obhajovali jej⁷⁸ či se vymezovali vůči liberálům,⁷⁹ tak na identifikaci s radikalitou či radikalismem u nich narazíme jen zřídka, resp. pouze u Sabiny. Ten navíc pojem užíval napůl výsměšně vztažený k Čechám, resp. jejich slovanským obyvatelům, když obhajoval Thunem jmenovanou českou prozatímní vládu: „Milí pánové ministrové neministrové, jimž ta naše skromňoučká vládička tak tvrdě v žaludku leží,

74 JAKUB MALÝ, <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowPageDoc.do?id=423273>, s. 534.

75 JAKUB MALÝ, <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowPageDoc.do?id=39893161883>, s. 18.

76 Zde vycházíme právě z Kosíkova výboru, který byl záhy po svém vydání podroben tvrdé, ale pečlivé kritice Josefa Kočího, a to jak po stránce ediční, tak interpretační – ČSČH 2/1954, č. 2, s. 303–313.

77 K. KOSÍK, *Čeští radikální demokraté*, s. 194, 207–208, 431n., 450–452, 461–462, 468.

78 K. KOSÍK, *Čeští radikální demokraté*, s. 239–242, 447.

79 K. KOSÍK, *Čeští radikální demokraté*, s. 245, 264.

zaručujeme se vám ctí všech radikalistů slovanských, že se jí pranic báti nemusíte.“⁸⁰ Na druhou stranu lze u něj zachytit i pozitivní konotace radikality, protože „kdyby se mužové radikální a vyšším politickým vzděláním nadaní byli v čelo spolku postavili a kdyby pokrok, opravy a svoboda jakožto hesla ozdobovaly štít jejich, bylo by se uznalo, že to jsou mužové, kteří pokoj a pořádek za nejlepší prostředek k podotknutému cíli držíce, jej upevnit chtí v obci naší, aby tím pevněji, tím jistěji a bez rušícího zdržování se kupředu kráčeti mohlo“.⁸¹

Dokud se tento radikální, k sociálním otázkám více než k politickým otázkám hledící program neprosadí mezi lidem, nebyla podle Sabiny šance proměnit a zlepšit společenské uspořádání.⁸²

Užití – spíše než užívání – pojmu samotného však máme také zdokumentováno již ke konci revolučního období na stránkách *Šotku*, příloze *Národních novin* vydávaných Karlem Havlíčkem. Dialog z prvního čísla přílohy mezi autorem, tj. Havlíčkem, a jeho novým pomocníkem, pro tuto chvíli literárně personifikovaným Šotkem, jasně dokládá to, že radikální demokracie byla Havlíčkem jakožto příslušníkem národně liberálního politického tábora vnímána jako jeho ideový protiklad. Vyznačovala se podle něj nic neříkajícími frázemi typu „Demokracie je lid a lid je demokracie“, což Havlíček glosoval slovy: „Tos chytil od pana Sabiny.“⁸³ Na dobovou šíři významu připisovanému radikální demokracii a jistou její vágnost a neukotvenost upozorňuje i to, že pro Havlíčka byl pojem radikální demokracie – ústy Šotka – postaven na roveň sociální demokracii.⁸⁴ Její požadavky ironicky shrnoval do požadavku: „Nikomu nic platit a každému hned vybit! [...] Pak ale musejí být přede vším ministři, všichni šlechticové, úředníci, kněží a boháčci oběšeni, kdo má pole, tomu se musejí vzít a dát tomu, kdo nemá žádné.“⁸⁵

Základní obrysy následného diskurzivního formování pojmu radikální demokracie označujícího kolektivní identitu aktérů revolučních let 1848/1849, ale také obecný pojem, přesahující tento konkrétní kontext, můžeme dobře

80 K. KOSÍK, *Čeští radikální demokraté*, s. 188.

81 K. KOSÍK, *Čeští radikální demokraté*, s. 191.

82 K. KOSÍK, *Čeští radikální demokraté*, s. 280.

83 Citováno podle VÁCLAV ŘEZNÍČEK, *Karel Havlíček*, Praha 1897, s. 220.

84 „Já jsem sociální, radikální demokrat!“ – V. ŘEZNÍČEK, *Karel Havlíček*, s. 221. O podobné pojmové neukojenosti svědčí například i to, že mladoboleslavský hejtman Kristián baron Kotz označil Emanuela Arnolda ve zprávě o jeho zatčení jako „Eingewurzelter Komunist“. Citováno podle JOSEF MATOUŠEK, *Karel Sladkovský a český radikalismus za revoluce a reakce*, Praha 1929, s. 16.

85 V. ŘEZNÍČEK, *Karel Havlíček*.

nahlédnout v proměně obsahu hesel týkajících se jednotlivých aktérů i pojmu demokracie v naučných slovnících. V Riegerově slovníku, který začal vycházet deset let po revolučních událostech, se zrcadlí absence jakékoli kolektivní identity připisované revolucionářům: příběh Emanuela Arnolda je příběhem po zásluze potrestaného svobodomyšlného revolucionáře neváhajícího přestoupit zákon, Frič byl líčen jako poblouzněný, idealistický revolucionář. Naproti nim se pozornosti těšili Sabina, v době vydání ještě v přízni národa, a jeho domnělá revoluční činnost, a Karel Sladkovský, rázný demokrat, přesto nejmenší radikál. Demokracií byl však v této soudobé „výkladní skříni“ národního vědění myšlen její liberální výklad, který neměl nijak rušit (přirozeně) rozdíly mezi lidmi. Jejím opakem byl radikalismus zapříčiněný horlivostí a předsudkem, tedy vlastnostmi vymykajícími se uvážlivosti a rozumnosti liberálně smýšlejícího muže.⁸⁶

V *Ottově slovníku naučném* rámujiícím přelom 19. a 20. století se do výkladu pojmu demokracie promítla otrěsená hegemonie národně liberální politiky. Ačkoli neztratila svůj prim („všeobecné volební právo zůstane nedostižným ideálem“), je přiznána existence i takovým demokratickým požadavkům a programům, které byly jen těžko slučitelné s liberálními postoji. Jejich nositeli měli být sociální demokraté požadující zrušení soukromého vlastnictví, což bylo liberály interpretováno jako omezování osobní svobody všemocným státem. Tyto kategorie a rozlišení pak byly promítány i na výklad jednání revolucionářů z poloviny právě odcházejícího století. Svou aureolu romantika a ohnivého ducha si zachoval pouze Frič. Arnold byl nově vylíčen jako „oekonom“, „vroucí národovec“ a „politický agitátor“ snažící se „zorganisovati sociálně demokratickou stranu slovanskou“. K této „straně“ měl přináležet i Sabina, který ve svém literárním vývoji kráčel po těžce vlivové trajektorii jako Kosíkova česká radikální demokracie: „S počátku Sabina šel po stopách byronismu Máchova, potom přiklonil se k ideám ‚Mladého Německa‘ a naturalistovi ruskému Černyševskému.“⁸⁷ Naproti tomu Sladkovský – Kosíkem spíše opomíjený – nebyl spojován s prvopočátky sociálně demokratického myšlení, nýbrž „myšlenkově náležel době radikálního demokraticismu a liberalismu roku 1848“, „na veřejnosti vystupoval jako stoupenec demokraticko-radikální strany sporu proti politice národně liberální strany“.⁸⁸

86 FRANTIŠEK LADISLAV RIEGER (ed.), *Slovník naučný*, Praha 1860–1873, díl 1, s. 329; díl 2, s. 126; díl 3, s. 235; díl 8, s. 27–28; díl 8, s. 7–8, 516–518.

87 K vlivu Černyševského na české prostředí srov. KAREL KOSÍK, *N. G. Černyševskij a české osvobozené hnutí*, Tvorba 1953, č. 34, s. 3.

88 *Ottivův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*, Praha 1888–1909, díl 2, s. 765–766; díl 7, s. 280; díl 9, s. 696–697; díl 21, s. 29–30; díl 22, s. 468–469; díl 23, s. 328–331.

Toto výkladové schéma se neproměnilo ani v encyklopedickém počínání z dob první republiky, *Masarykově slovníku naučném*. Frič zůstal nadále bouřlivákem a Arnold chtěl zorganizovat sociálně demokratickou stranu. Sabina ale od Sladkovského převzal ideové vedení radikálně demokratické strany, což se odrazilo i v jeho následné účasti v „dělnickém a mladočeském hnutí“. Stejně tak i Sladkovský prodléval osobnostní vývoj, který se z „krajního radikála“, přílnuvšího k „předbřeznovému liberalismu směru radikálně-demokratického“, proměnil v rusofilního mladočecha, přesto však zůstal důsledným demokratem. Radikální demokracie je zde poprvé usouvztažněna v rámci širšího světového kontextu: jejími východisky měly být americká ústava, francouzská revoluce, ale i třídní hnutí organizovaného dělnictva, které spojovala myšlenka suverenity lidu jakožto základu legitimní moci. Autor hesla však upozorňoval na nemožnost její důsledné aplikace a na nebezpečí revolučních excesů, v jehož důsledku nebude nastolena spravedlivá společnost, nýbrž nadvláda dosud potlačovaných. Radikalismus jakožto synonymum nekompromisního směru, stojícího zpravidla na levém křídle (politických) stran, měl být v českém kontextu iniciován právě v roce 1848.⁸⁹ Již v poslední čtvrtině 19. století vstoupil do českého žurnalistického slovníku a stal se jeho vcelku běžnou součástí, kdy sloužil k relativně neutrálnímu označování politických stran a názorových proudů na politických scénách v různých státech (USA, Francie, Anglie, Švédsko či Srbsko).⁹⁰

Z výše nastíněného přehledu je patrné, že pojem radikální demokracie se v souvislosti s revolučními ději let 1848/1849 začal výrazněji prosazovat od přelomu 19. a 20. století. Paralelně s tím, jak se vnitřně diferencoval a vyhraňoval samotný pojem demokracie, byl pojem radikální demokracie používán k popisu a vysvětlení historických událostí. V nich na straně jedné označoval alternativu vůči národně liberálnímu táboru, na straně druhé byl vnímán jako jedna z větví široce pojímaného liberalismu jako ekvivalentu osvícenství, která společně s ním bojovala proti feudalismu a absolutismu. To, kde měla probíhat dělicí linie mezi radikální a sociální demokracií, není zcela evidentní. Oba dva pojmy fungovaly de facto synonymně či zaměnitelně, a to již od Havlíčkovy disputace se Šotkem. Jejich úzké sepětí vytvářelo i potenciál pro vytváření kontinuity a propojování událostí „jara národů“ s emancipačním úsilím dělnictva na úrovni jejich diskurzivního pojmenování a umístění.

89 *Masarykův slovník naučný: lidová encyklopedie všeobecných vědomostí*, Praha 1925–1933, díl 1, s. 262; díl 2, s. 153–157, s. 875; díl 6, s. 11, 413–414, 677–678.

90 Srov. kupříkladu *Slavie* 21. září 1864, s. 2; *Plzeňské noviny* 16. července 1869, s. 2; *Národní listy* 11. dubna 1871, s. 1; *Národní listy* 15. listopadu 1871, s. 1; *Národní listy* 6. září 1889, s. 2; *Lidové noviny* 10. října 1909, s. 2.

Pojem radikální demokracie tedy ve druhé polovině 19. století označoval svébytnou kolektivní politickou identitu, přestože se k ní takto označované osoby či jedinci nemuseli již sami (veřejně) hlásit. To, že v souvislosti s bývalými revolucionáři fungoval, dokládá například to, že konzervativní vídeňský list *Vaterland* ve snaze nepřímou poukázat na udavačskou činnost Karla Sabiny, jej označil za „národního, radikálního demokrata“.⁹¹ F. L. Rieger měl zase o několik let později potřebu hájit se před výtkami *Národních listů* činěných na jeho adresu v souvislosti s výstavbou Národního divadla tím, že není „dosti radikální demokrat“.⁹² Tento argument odkazoval k Riegerovu trvání na liberální zásadě existence, rozmnožování a ochrany soukromého vlastnictví, vůči kterému byla radikální demokracie postavena jako (nežádoucí) protipól. Ve stejné době psal i bilancující František Palacký o „našich radikálech“ v čele svatodušních bouří, jimž nebyl Národní výbor dosti svobodomyšlný, jako o příčině zmaření svolání zemského sněmu, který měl smírnou cestou přijmout reformní požadavky.⁹³ Na tato jeho slova se bude odvolávat později mnoho hodnotitelů revolučního dění.

Postupný odchod posledních účastníků a pamětníků revolučních let na přelomu století umožnil, aby radikální demokracie vstoupila i do historických výkladů 19. století, ve kterých již nemusela hrát roli vůdců svatodušních bouří a ničitelů národně liberálních snah dosáhnout naplnění národních požadavků jednáním a kompromisem. V příspěvku Jana Voborníka ve sborníku, věnovaném životu a dílu Jana Kollára, radikální demokracie představuje již synonymum pro jeden z proudů moderního myšlení, který komplementárně doplňoval další dva nositele společenské změny (pokroku).⁹⁴ Všechny tři společně zapříčinily, že „Čechové (...) nebyli kritickou a znamenitou dobou roku 1848 překvapeni úplně nepřipraveni...“ Vedle sebe spolupůsobily „idea národnosti“ a „idea liberálně demokra-

91 *Národní listy* 16. června 1870, s. 2.

92 Plná citace zní: „A když tak ti šlechticové nechtějí těm pánům bez kontroly odevzdat své peníze a jako nějaká misera contribuiens plebs pod vládou demokratů jen mlčet, je tím vinen zas dr. Rieger a řekne se hned, že je měl k tomu přinutit. Ale, pánové, což pak jste již tak pošetili, že mne máte za nějakého národního profesora u české šlechty, a že myslíte, že mohu disponovati nad kapsami jiných? Ne, pánové, k tomu nejsem dosti radikální demokrat.“ – *Dr. Fr. L. Rieger o Národním divadle*, Plzeňské listy 22. srpna 1875, s. 1.

93 FRANTIŠEK PALACKÝ, *Radhost: sbírka spisův drobných z oboru řeči a literatury české, krásovědy, historie a politiky*, 3. díl, Praha 1873, s. 282n.

94 Jan Voborník působil jako středoškolský učitel v Litomyšli, věnoval se dramatické tvorbě i literární historii. Od roku 1879 přispíval svými fejetony, kritikami a referáty do *Národních listů*. Stručně k jeho životu a životu srov. hesla v *Ottův slovník naučný*, díl 26, s. 842; *Masarykův slovník naučný*, díl 7, s. 697.

tická“ a „idea ryze lidská“, jejichž vzájemný poměr nazíral Voborník následovně: „Směr liberálně i radikálně demokratický je lidu českému odjakživa velmi blízký. Vzbuzen byl proto v lidu nejdříve, jednak Josefem II., jednak revolucí francouzskou a dostávalo se mu i dále z Francie tolik podnětu, že vynikl roku 1848 silou i odvahou nade všechny jiné. Ale revoluční jeho ráz byl příliš předčasný, divě romantický; vězel svými kořeny dosud více za hranicemi nežli doma v půdě národnosti. Také idea ryzího lidství nemohla tu ještě tehda pochopena býti, neboť nebyla ještě náležitě opatřena nádoba lidství, národnost.“⁹⁵

Ačkoli se zdá být z dnešního pohledu dobová typologizace poněkud zmatečná a pojmově neujasněná, je podstatné to, že radikální demokracie – bez ohledu na to, jak přesně ji autor chápal – byla zmíněna na jedné, dynamické straně rovnice, která se implicitně vymezovala vůči statickému feudálnímu řádu rozvíjenému konzervativním myšlením.⁹⁶ Rovněž je příznačné, že svou úlohu mohly všechny tyto proudy a tendence „naplnit“ až ve chvíli, kdy překonaly „divě romantické zahraniční kořeny“ – přestože jak liberální, tak (radikálně) demokratické, potažmo i humanistické myšlenky měly nezanedbatelný univerzalistický akcent – a pevně se usadily na domácí, národní, české půdě. Proto můžeme tvrdit, že idea pokroku, resp. národní pokrokovosti a potažmo hledání pokrokových tradic tedy neodkazuje až ke „komunistovi“ Nejedlému, ale k myšlení o dějinách vycházejícímu z osvěcenského romantizujícího pojetí historiografie, která na minulost nahlížela a hodnotila ji prizmatem současnosti.⁹⁷ Ačkoli byl tento přístup následně upozaděn nástupem historismu, spjatým se vznikem moderního dějepiscetví, zůstal konstitutivním principem filozofie dějin, který se mnohdy nereflektovaně zaplétal do (českých) historiografických výkladů. Navíc je třeba podotknout, že národní i socialistická, resp. pozdější komunistická interpretace dějin vychází z formulace stejného historického aktéra – „lidu“, který se jako dějintvorný aktér etabloval v polovině 19. století.⁹⁸ Jak podotknul již Emanuel Rádl, ideovými otci jak socialismu, tak středoevropského nacionalismu jsou Herder a Rousseau

95 Jan Kollár: 1793–1852: *Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery“: Na oslavu jeho stoletých narozenin*, Wien 1893, s. 127.

96 K jeho definici srov. OTTO URBAN, *František Josef I.*, Praha 1991, s. 22–24; JIŘÍ GEORGIEV, *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázka samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, Praha 2011.

97 JAROSLAV MAREK, *O historismu a dějepiscetví*, Praha 1992.

98 Na diskuzivní význam kategorie lid pro české národní obrození, která vychází z populacionistického myšlení 18. století, upozornil již FRANTIŠEK KUTNAR, *Sociálně myšlenková tvářnost obrozenského lidu*, Praha 1948.

a „panslavismus, pangermanismus a marxismus mají společnou základní myšlenku, víru v ‚lid‘, jakožto přírodní sílu a nedůvěru v moc individua“.⁹⁹ Tato podobnost v samých základech historického myšlení a v konceptualizaci dějinného procesu umožnila později, aby se obě silné identitotvorné kategorie (národ a třída) opět funkčně propojily.

Několik málo let po vydání Voborníkova textu, mezi léty 1895–1896, publikoval Masaryk své texty, v nichž odkrýval svůj pohled na filozofii dějin: *Českou otázku, Naši nynější krizi, Jana Husa a Karla Havlíčka*. Radikálové z revoluce 1848/1849 nedošli v jeho očích uznání, neboť nezachovávali jemu tolik sympatickou „rozumnou a poctivou taktiku“, která by jim umožnila nahlédnout a rozvíjet smysl dějin, nýbrž si falešnou logikou upravovali přítomnost, kterou chtěli revolučně měnit.¹⁰⁰ Jejich „politizování u džbánku“ vedlo k tomu, že český radikalismus „v teorii byl bez určitého programu politického a bez základu filozofického, v politice mu scházela samostatnost a – odhodlanost“. Příčinou toho bylo, že české národní obrození bylo postaveno na „věděni a vzdělání“, v důsledku čehož „revoluce branná byla nemožná, byla nesmyslná a také se nestala. Svatodušní barikády revolucí nebyly.“

Ačkoli v demokratismu radikálů „anarchism, socialism, republikanism, lidovost, slovanství, kosmopolitism splyval v podivnou směsici“, není možné jim upírat politické zásluhy, neboť činnost radikálů přesahovala svatodušní bouře, a bylo by chybné je hodnotit pouze optikou, jakou nastavil Palacký. Pochopitelně se ale i v očích Masaryka radikálové nemohli měřit spolu s nejsilnějšími duchy tehdejší doby, Palackým a Havlíčkem.¹⁰¹ Na druhé straně ani Masaryk nesdílel Palackého hodnocení radikálních demokratů vedoucích svatodušních povstání jakožto příčiny neúspěchu českých požadavků, protože radikalismus jakožto opak liberální uměřenosti a rozumnosti se nevyhýbal ani ostatním politickým proudům.¹⁰² Tímto „smířlivým“ závěrem získalo Masarykovo hodnocení radikálů zvláštní podvojný charakter: radikalismus překročil mantinely okruhu revolu-

99 EMANUEL RÁDL, *Válka Čechů s Němci*, Praha 1992, s. 119.

100 TOMÁŠ GARRIGUE MASARYK, *Česká otázka: snahy a tužby našeho obrození*, Praha 1969, s. 118–119.

101 TOMÁŠ GARRIGUE MASARYK, *Karel Havlíček*, Praha 1996, s. 60–73.

102 „A tak tedy i na straně Palackého bylo fričovského radikalismu také dost. Mnohý z poslanců, co do velikých slov, nic nezadal nejradikálnějším členům Slovanské lípy. Ne všichni odolali mámiivému kouzlu populárnosti; sám dr. Rieger nejednou mluvil a jednal více ve smyslu Fričově než Palackého a Havlíčka (...) radikalism roku 1848 nalézal živící podstatu ve všech tehdejších politických třídách společnosti. Není správné svalovat všecku vinu politických neúspěchů na strany výstřední.“ – T. G. MASARYK, *Karel Havlíček*, s. 72.

cionářů z barikád a konstituoval se jako významnější protihráč liberálních ideálů, čímž de facto oslabil roli radikálních demokratů v revolučních událostech. To Masaryk podpořil tvrzením o jejich intelektuální i politické „druhořadosti“.

Tak jako Masaryk ani většina předkosíkovských historických prací, včetně těch, které dnes označujeme jako kanonické, však s pojmem radikální demokracie nepocházejí. V nich však nalezneme cosi, co lze označit jako jeho společný základ. Zdeněk Václav Tobolka ve své *České politice*, podobně jako František Roubík ve svém líčení *Českého roku 1848* či Eduard Bass v populárně laděné knize *Čtení o roce osmačtyřicátém*, hovoří obecně o „radikalisaci“ studentstva či o „radikální mládeži“,¹⁰³ radikální agitaci, živlech, náladě či o „slabosti českého radikalismu“¹⁰⁴ apod. Radikalismus byl chápán volněji a nebyl ještě nutně spojován s demokracií jako s politickou programatikou, ale sloužil – zejména u Tobolky – k obecnému popisu jedné z politických alternativ.¹⁰⁵ Ani u Tobolky však nemizí onen výše zmíněný étos pokrokovosti národa, který překonává politické štěpení: „Češi stáli na říšském sněmu na prvním místě za parlamentní monarchii, za nejliberálnější, nejdemokratičtější a národně nejspravedlivější požadavky, a oni ve voličstvu za požadavky ty vlivem českého radikalismu vyvolali na podporu sněmovny proti kabinetu mezi všemi národy v Rakousku hnutí nejmocnější.“¹⁰⁶

Stále ale platí i to, že – i přesto, že radikálům patřilo na krátkou chvíli prvenství v politickém konání na jaře 1848 – je kladněji hodnoceno strážlivější konání národních liberálů. Radikálové nebyli pro Tobolku než „obdaření mladickou odvahou“, J. V. Frič byl přímo líčen jako duše odboje, na jehož místo nenastoupil nikdo, „kdo by s tak nadšenou blouznivostí chtěl odboj vésti dále“.¹⁰⁷ Navíc s jejich činnostmi přímo spojoval až májové spiknutí (1849); svatodušní bouře (1848) hodnotil jako spontánní akci namířenou ad personam proti Windischgrätzovi, tedy i zbavenou jakékoli širší hodnotové, tj. politické motivace.¹⁰⁸ Konečný ortel byl nad radikály vynesena Tobolkou v této podobě: „Místo, aby zachránili svobodu, uspíšili příchod reakce, která by byla i bez akcí českých radikálů, ale později, mezi Čechy se usídlila.“¹⁰⁹ Tím byla stvrzena jak jejich okrajovost a bezvýznam-

103 EDUARD BASS, *Čtení o roce osmačtyřicátém*, Praha 1940, s. 568, 577.

104 FRANTIŠEK ROUBÍK, *Český rok 1848*, Praha 1948, s. 265n.

105 ZDENĚK VÁCLAV TOBOLKA, KAREL KRAMÁŘ, *Česká politika*, díl 3: *Dějiny české politiky nové doby*, Praha 1909, s. 26–28, 102–117, 169–170.

106 Z. V. TOBOLKA, K. KRAMÁŘ, *Česká politika*, díl 3: *Dějiny české politiky nové doby*, s. 167.

107 Z. V. TOBOLKA, K. KRAMÁŘ, *Česká politika*, díl 3: *Dějiny české politiky nové doby*, s. 26–27, 113.

108 Z. V. TOBOLKA, K. KRAMÁŘ, *Česká politika*, díl 3: *Dějiny české politiky nové doby*, s. 115.

109 Z. V. TOBOLKA, K. KRAMÁŘ, *Česká politika*, díl 3: *Dějiny české politiky nové doby*, s. 170.

nost ve vztahu ke snaze aktivizovat českou společnost, tak jejich poněkud paradoxní příspěvek k dynamice reakce.

Jedinou přiznanou inspiraci pro Kosíka, k níž se sám deklarativně ve své knize přihlásil, představovala studie jednoho z členů Historické skupiny, Václava Čejchana, z roku 1937.¹¹⁰ Ačkoli ani on nepsal o radikální demokracii, nýbrž o radikalismu a radikálech, shoduje se s Kosíkem na kladném hodnocení Karla Sabiny, jehož nazývá „nejvlastnějším představitelem radikalismu let 1848–1849 u nás“.¹¹¹ V poznámkovém aparátu dále Kosík zmiňuje Kazbundovo *České hnutí roku 1848* a studii Karla Matouška o radikalismu Karla Sladkovského.¹¹² Právě její příklad ukazuje, že základní kontury výkladu úlohy (radikálních) demokratů v revoluci 1848/1849 byly v podstatě naryšovány již před začátkem druhé světové války.

Stejně jako v *Masarykově slovníku naučném*, i v Matouškově interpretaci vystupují radikální demokraté reflektovaně jako „radikální demokraté“, nikoli jen jako vágně pojatí „radikálové“. Byli sice ovlivněni dobovým rodícím se socialistickým myšlením, zároveň však podle něj tvořili součást liberálního proudu, obecně se vymezujícího vůči tradičním konzervativním postojům.¹¹³ Matouškova motivace, proč se věnovat Sladkovskému, byla obdobná té, již Kosík zmínil v předmluvě k *České radikální demokracii*: vyzvednout opomíjené ze zapomnění. Stejně jako Kosíka jej také zajímal „poměr radikalismu roku 1848 k počátkům mladočeství“¹¹⁴ (tento přechod však v konečném důsledku nebyl schopen vysvětlit) či vztah uvnitř radikální skupiny, z nichž vytváří typologii „umírnění a národnější“ (Vávra) versus „sociální reformátoři“ (Sabina, Sladkovský). Na rozdíl od něj však akcentuje postupné sblížování českých a německých radikálních demokratů, které umožňuje překonat národní antipatie, čímž zároveň ukotvil hnutí v širších (středo)evropských souvislostech. Toto sblížování ale bylo možné zejména díky tomu, že radikální demokraté tvořili poměrně úzkou skupinu, která byla nejvíce svázána s pražským studentstvem.

Jako poslední zmiňme poválečnou studii Kosíkova generačního souputníka Zdeňka Šembergera, který pojem radikální demokracie užil ve spojitosti

110 VÁCLAV ČEJCHAN, *Český radikalismus v letech 1848/49*, Dějiny a přítomnost 1/1937, č. 1, s. 16–33; K. KOSÍK, *Česká radikální demokracie*, Praha 1958, s. 6.

111 V. ČEJCHAN, *Český radikalismus v letech 1848/49*, s. 30.

112 Matouškova studie vydaná jako druhý titul v řadě Spisů politicko-historických Vojenského archivu RČS předcházelo vydání Čejchanova *Bakunina v Čechách* o rok dříve, což svědčí o relativně stálém zájmu o problematiku revoluce 1848/1849.

113 KAREL MATOUŠEK: *Karel Sladkovský a český radikalismus za revoluce a reakce*, Praha 1929.

114 K. MATOUŠEK: *Karel Sladkovský a český radikalismus za revoluce a reakce*, s. 4.

s osobou Emanuela Arnolda.¹¹⁵ Na rozdíl od Matouška nepředstavuje radikální demokraty jako relativně uzavřenou skupinu, nýbrž je vnímá jako „skutečné „přátele lidu“, kteří se ve svém demokratickém přesvědčení shodovali s „valnou částí českého národa“, což vyústilo v teleologické vysvětlení: „Základním znakem demokratů byla lidovost, která získávala nejširší lidové vrstvy pro levicový program demokratů.“¹¹⁶ Toto tvrzení bylo patrně motivováno jistou neschopností poodstoupit od pramenů, protože sám Šamberger ve své bilanci činnosti Emanuela Arnolda psal, že „za nositele pokrokovosti a skutečného vlastenectví považoval Arnold prostý lid“.¹¹⁷ Politické názory radikálních demokratů vycházely z jejich sociální, „maloburžoasní“ pozice. Ujasňovat a tříbit se však začaly až během revolučních událostí – iniciační roli pak sehrály svatodušní bouře. Arnold byl ale podle Šambergera jediný z nich, kdo v průběhu svého života došel na sociálně demokratické pozice. Ačkoli radikální demokracii pojímal jako vývojový předstupeň socialistického hnutí, nebyla s ním ztotožnitelná: „není možné mluvit o Arnoldovi a jeho družících jako o socialistech nebo komunistech. Politickému směru, který Arnold zastával, lépe vyhovuje název radikální demokratismus. Ke konci svého života se Arnold přiblížil pojetí sociálně demokratickému a jako sociálně demokrat zemřel.“¹¹⁸

Jak vidno, před Karlem Kosíkem se česká historiografie omezovala na studie věnující se jednotlivcům (Sladkovský, Arnold), či pojímala radikály jako relativně homogenního kolektivního aktéra. Pokus srovnatelný s tím Kosíkovým, který by se radikalismus revoluce 1848, potažmo radikální demokracii, pokusil pojmout v takové míře synteticky, však podniknout nebyl. Přesto se z výše popsaných a analyzovaných vyprávění o revoluci 1848/1849 dá formulovat podstatný závěr. Zejména lze sledovat, jak se označení pamětníků a dobových aktérů pomalu, byť nikoli nezbytně ve všech případech, proměňovalo z radikálů v radikální demokraty a získávalo určité pevné obrysy, byť přímo o specifickém konceptu mluvit nelze.

Diferenciace pojmů v sobě pravděpodobně odrážela dobovou zkušenost s emancipací, růstem a společenským vlivem socialistických politik, což se odrazilo i v rozrůzňení významů, kterých mohl pojem demokracie nabývat. Důležité

115 Z. ŠAMBERGER, *Emanuel Arnold, radikální demokrat z roku 1848*. Základní informace k Šambergerovi JAROSLAVA HOFFMANNOVÁ, JANA PRAŽÁKOVÁ (edd.), Biografický slovník archivářů českých zemí, Praha 2000, s. 615–616.

116 Z. ŠAMBERGER, *Emanuel Arnold*, s. 25–26.

117 Z. ŠAMBERGER, *Emanuel Arnold*, s. 131.

118 Z. ŠAMBERGER, *Emanuel Arnold*, s. 128.

však je, že na radikály/radikální demokraty nebylo pohlíženo jako na reakční, konzervativní živel, což překonávalo odsudek pamětníků (Palacký). Na jedné straně byla zdůrazňována jejich faktická bezvýznamnost pro emancipaci českého národa (Masaryk) či paradoxní důsledky jejich jednání (Tobolka), na straně druhé byli takřka ve všech případech začleňováni do širšího, převážně liberálního proudu a tím i do příběhu (národního) pokroku. Pojem radikální demokracie měl tedy svůj dějinně filozofický potenciál i význam již před tím, než se tomuto tématu začal věnovat Karel Kosík. Pohled na radikální demokraty jakožto více méně uzavřené skupiny pak překonával paralelně s Kosíkem Šamberger, který zdůrazňoval jejich lidovost a spojení s lidem, čímž legitimizoval jak svůj vědecký zájem, tak úlohu objektu svého zájmu v dějinách. Kosíkovi ale nelze upřít to, že se jako první pokusil souborně a synteticky zhodnotit jak povahu jednotlivých radikálních demokratů, dosud pojednávaných spíše jednotlivě a odtrženě od sebe, tak jejich místo jako kolektivního aktéra (jakkoli se s pokusy o vnitřní typologizaci radikálně demokratického proudu můžeme setkat již ve starší literatuře).

Závěr

Odpovědět na otázku, proč si Karel Kosík na konci 40. let 20. století ještě jako student zvolil za objekt svého zájmu revoluci 1848/1849, nebudeme pravděpodobně zcela schopni. Vedle stoletého jubilea mohl svou roli sehrát i legitimizační potenciál, který vytvářel spojení mezi ruskou revoluční demokracií a českou radikální demokracií.¹¹⁹ V české historiografii v přecházejícím půlstoletí navíc vykryštovala poměrně jasná představa o úloze radikálů, resp. radikálních demokratů v revoluci, na kterou Kosík mohl navázat, byť analyzovanou literaturu ve většině případů přímo necitoval. Ačkoli radikální demokraté z poloviny 19. století byli považováni za plod a součást liberálních vývojových tendencí, přičemž liberalismus je zde míněn jako obecný emancipační kontrapunkt ke konzervativně-feudálním pořádkům, jejich úloha byla v revolučním syžetu reprezentována jako bezvýznamná či paradoxní, přesto implicitně dokládala „pokrokovost národa“, neboť stála na straně bojující proti feudalismu a absolutismu.

119 M. KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, s. 60. O zaujetí ruským prostředím svědčí několik Kosíkových raných textů – srov. KAREL KOSÍK, *Některé poznámky o vztahu radikálně demokratického myšlení k revolučnímu Rusku 19. století*, Sovětská věda – Filosofie 1952, č. 1; TÝŽ, *N. G. Černyševskij a české osvobozenecské hnutí*, Literární noviny 22. srpna 1953, č. 34, s. 3; KAREL KOSÍK, RŮŽENA GREBENÍČKOVÁ, *J. V. Frič a ruští revoluční demokraté*, Revue Praha-Moskva 10/1953, s. 73–86.

Kosíkův přínos lze spatřovat v tom, že se věnoval jak domácím, tak zahraničním inspiracím a kontextům, i v tom, že českou radikální demokracii přetvořil v „politický a duchovní směr“,¹²⁰ který představoval více než opoziční skupinu v rámci revoluce 1848/1849. Tento směr podle Kosíka přežil a českou politiku ovlivňoval minimálně dalších dvacet let, byť v konečném důsledku byl neúspěšným projektem, jenž ztroskotал na neschopnosti překročit vlastní buržoazní pozadí, nebyl schopen oslovit lid a spolupracovat s ním. Pohled na iniciační roli českých radikálních demokratů v české kultuře jakožto „předskokana“ dělnického hnutí směřujícího k uskutečnění diktatury proletariátu však Kosík ve svém výsledném monografickém zpracování oproti svým starším textům oslabil a revidoval, resp. se jej v konečném důsledku vzdal. Kriticky, resp. revizionisticky se vyrovnal s Nejedlého filozofií českých dějin, a tím se svými dřívějšími názory. Odmítl dívat na národ či národnost jako na esenciální entitu manifestující se v dějinách a ostří své marxistické metody namířil proti „pokrokovým tradicím“, které sám v předcházejících letech zdůrazňoval a v nichž radikální demokracie předávala pochození pokroku sociální demokracii a dělnickému hnutí.

Samozřejmě, nabízí se otázka, zda i tento Kosíkův pokus může být vykládán jako pokus o novou filozofii dějin. Podle našeho mínění spíše nikoli, neboť Kosíkův revizionismus spočíval v proměně metodologické perspektivy, v jejímž důsledku se více pokoušel historizovat jednotlivé aktéry a podmínky, v nichž si tvořili názory a rozhodovali se. Ano, Kosík nabízí svůj pohled na dějiny, resp. nabízí filozofická stanoviska, z nichž je možné k dějinám přistupovat věrohodně a historizovat jejich aktéry na místo hledání silného metanarativu. Proto Kosík v *České radikální demokracii* akcentuje nejedinečnost a evropskou situovanost českého vývoje, nenabízí však již ucelený příběh českých (moderních) dějin, jenž by se podřizoval konkrétním historickým zákonitostem. Dějinná tradice české (radikální) demokracie není tradicí původně českou, nevyvěrá z vlastní podstaty a vývoje českého národa (jak tomu bylo u Palackého), ale lze ji nalézt v zárodcích v každém národě, tudíž i v českém národě.